Losse nummers € 8,95

3/18
NATUUR, KUNST EN CULTUUR

Nieuwe Veluwe

Aline Eras of het kleine rariteitenkabinet

Gelderse landbouwtransitie vraagt een gezamenlijke aanpak

Historische wallen Barneveld heeft ze in soorten en maten

Levend Archief vergroot de veerkracht van zeldzame inheemse planten

Barneveldse **historische wallen** in soorten en maten

tekst Peter Schut en Ria Dubbeldam, foto's Guy Ackermans

Eeuwen geleden hielden wallen ongewenst bezoek buiten: wild, vee en rondstruinende bendes. Regioarcheoloog Peter Schut gin op zoek naar de wallen in gemeente Barneveld en selecteerde er drie met een bijzondere geschiedenis. De Essener Meentwal moe de onenigheid tussen twee buurtschappen beëindigen. Die van landbouwenclave Boeshoten en Espeet/Horselaar gaven eigendomsgrenzen aan en hielden vee en wild uit de akkers. Drie informatieborden vertellen ter plekke over de historie.

In het veld moet je goed kijken om de restanten te zien, maar ooit had de Essener Meentwal tussen de buurtschappen Kootwijkerbroek en Essen een belangrijke functie. De wal moest definitief een einde maken aan de telkens terugkerende onenig-heid over de grenzen van het grondgebied. De 6 kilometer lange wal met aan weerszijden een sloot is in 1565 opgeworpen om de grens tussen het Maalschap Kootwijk en de Buurt Essen te markeren. Een maalschap was een gemeenschap van eigenaren van landerijen, die rechten hadden op de aangrenzende woeste gronden zoals bossen, heidevelden en moerassen. Daar mochten ze plaggen steken, heide maaien, vee weiden en hout kappen. De gronden van Maalschap Kootwijk bestonden uit het Kootwijkerbos en het Kootwijkerbroek (vooral natte heide). Het oudere Essen was een vruchtbaar en welvarend gebied. Het gemeenschappelijke malenveld tussen Essen en Kootwijkerbroek werd De Meent genoemd; de huidige Meentweg herinnert hier nog aan. De boeren uit Essen en Kootwijkerbroek maakten gebruik van elkaars gemeenschappelijke gronden.

De Essener gemeentewal. Detail van kaartblad 11, Barneveld, M.J. de Man, 1805.

Landjepik

Toch waren er ook regelmatig conflicten. Meestal ging het over de grenzen van het grondgebied. Er werd heimelijk aan landjepik gedaan. Grensstenen lagen soms opeens op een andere plaats dan daarvoor. De inwoners van Essen kregen er genoeg van en besloten een wal op te werpen om definitief de grens te markeren. Daarmee kwam er ook een eind aan het wederzijdse grondgebruik. Ruim een eeuw later – in 1686 – werd de scheiding weer ongedaan gemaakt. Lang hield het hernieuwde gemeenschappelijke grondgebruik geen stand. Tien jaar later ging het opnieuw mis. Na een conflict werden er opnieuw afspraken gemaakt over het verbeteren van de staat van de wal en sloot.

Op sommige plekken is de Essener Meentwal nog herkenbaar. Het best bewaarde deel bevindt zich tussen de Essenerweg en de Laageindeweg. Aan de Laageindeweg is vlak bij de kruising met de Muldersweg een informatiepaneel geplaatst en ruim een stukje wal herkenbaar gemaakt. De wal, met aan weerszijden sloten, is hier over een lengte van een kilometer bewaard gebleven. De wal is wel afgevlakt, maar door de bomen nog goed zichtbaar.

Tegenwoordig is dit een landbouwgebied, de woeste gronden zijn verdwenen. Rond 1890 is eerst de heide van het Essener gebied ten zuiden van de wal volgens een vast patroon ontgonnen. De bijbehorende wegen en afwateringsgreppels staan haaks op de wal of lopen er parallel aan. Ten noorden van de wal, in het Kootwijkerbroekse deel, is de heide pas later, in 1920, ontgonnen. De meer grillige verkaveling volgt waarschijnlijk de grenzen van de voormalige landerijen en wijzen op geleidelijke uitbreiding van de akkers ten koste van de heide. In de omgeving herinneren sommige namen nog aan de wal, zoals boerderij 'het Walhuisje' en de Walhuisweg. Namen eindigend op -hek verwijzen naar doorgangen in de wal.

Boeschoten: een dubbele ringwal

De wal bij boerderij Klein Boeschoten in Garderen, had een andere functie. Boeschot met de landerijen van Klein en Groot Boeschoten was een geïsoleerde landbouwenclave – een cirkelvormige kampontginning in een verder onontgonnen gebied: 'een wilt en bijster lant waar vele auergrepen (misdaden) in geschien plegen'. De naam Boeschoten is te herleiden tot boe- (boede of kleine behuizing) en -schoten (afgeperkte ruimte, in een besloten ruimte brengen). De enclave was omringd door twee wallen met hierop vermoedelijk een haag die het wi buiten en het vee binnen hielden. Tussen de wallen lag een stuk heide en bos, waar vee (varkens) rondliep. De binnenste wal moest voorkomen dat het vee de akkers opliep. De ouderdom van de wallen is niet bekend.

Het deel van de Essener Meentwal dat weer zichtbaar is gemaakt.

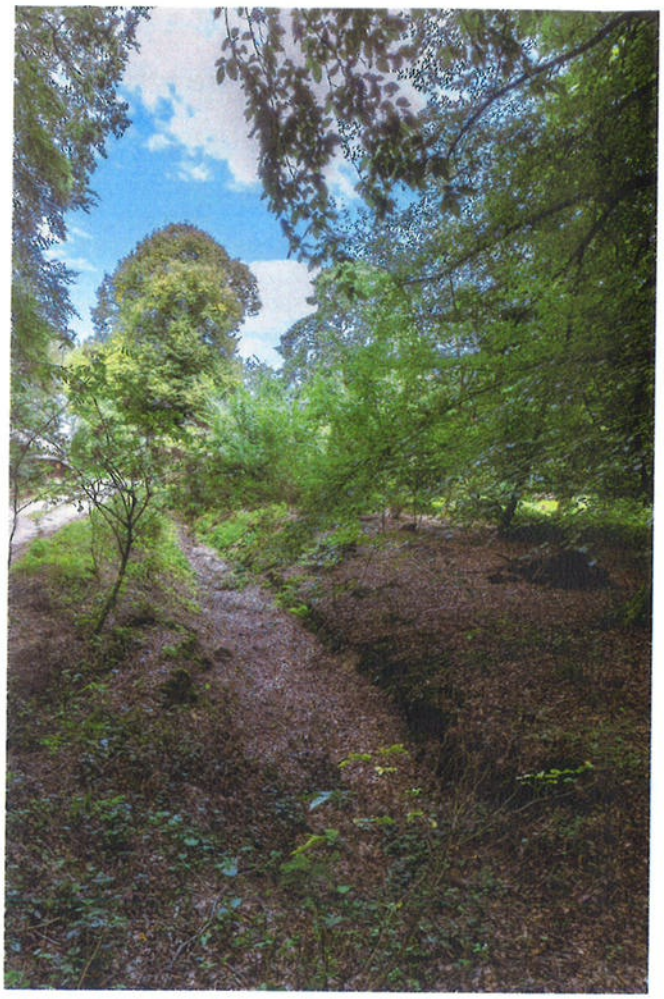

Boeschoten: restant van de dubbele ringwal.

Lange dagen op de boerderijen van Boeschoten

Rond 1900 was de armoede in de Garderense agrarische buurtschap Koudhoorn schrijnend. Op het veel grotere Boeschoten kon men vaak werk vinden. Mevrouw C.E. van de Waals-Nachenius beschrijft in *Boeschoten, een Veluwse kroniek* het leven op treffende wijze. De dagen op de boerderij waren lang. De mannen stonden om 4 uur op om naar het land te gaan. Om 8 uur kregen ze twee pannenkoeken, waarvan een met spek. Koffie werd om 10 uur met een snee brood op het land gebracht. Tussen de middag was het tijd voor 'muis', de warme maaltijd: aardappels met groente uit het vat en een stukje spek. Om 5 uur volgden twee sneden brood. Vermoeid moesten de arbeiders dan weer naar het land. Om 8 uur was het avondeten klaar, een bord pap, waarna men rond 9 uur naar bed ging.

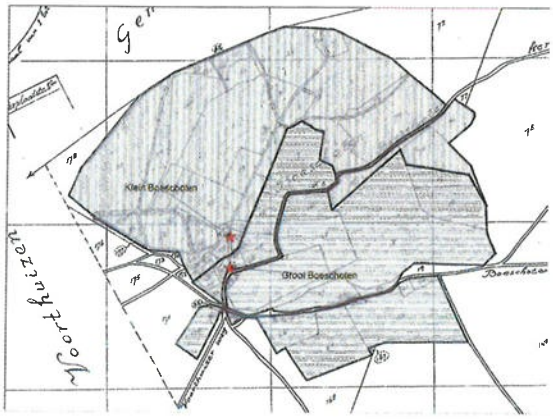

De begrenzingen van de goederen Klein en Groot Boeschoten in 1832.

Langs de wandelroute 't Pad van Zus (12 km) zijn restanten van deze omwallingen met bijbehorende greppels te zien. Het startpunt is aan de rand van Garderen aan de Hogesteeg. (Meer informatie: google op 't Pad van Zus). De wallen worden bestempeld als een van de mooiste en meest intacte van de Veluwe. Toch zijn ze de laatste 35 jaar door wroetende wilde zwijnen en regenwatererosie sterk achteruit gegaan. Om verdere schade te voorkomen is er een zwijnenraster geplaatst. Met dit nieuwe ruimtelijke element wordt de oorspronkelijke functie als wildwal in zekere zin benadrukt.

Een wildforstergoed

Al in 1326 worden Klein en Groot Boeschoten enoemd. Toen werden toen wildforsters aangesteld door de graaf van Gelre. Een wildforster was behalve boer ook een soort ambtenaar die verantwoordelijk was voor het innen van vergoedingen bij de gebruikers van de grond van de graaf. Ook moest hij behulpzaam zijn bij de jacht. Een wildforstergoed was dus de grond die de wildforster mocht gebruiken om vee te houden en voedsel te verbouwen. Op de akkers van Boeschoten werden honderd jaar geleden vooral rogge en boekweit verbouwd. Naast 150 schapen had de pachter varkens, twee koeien, ossen om de ploeg te trekken en paarden en een ezel voor de kar. De schapen liepen overdag op de omringende heide. 's Nachts verbleven ze in de schaapskooien, waar de mest werd verzameld. Vermengd met heideplaggen en zand uit de naastgelegen zandkuil vormde het een vruchtbaar mengsel voor de akkers. Voor het bemesten van 1 hectare akkerland was wel 7 hectare heide nodig! De heideplaggen waren ook belangrijk als brandstof en dakbedekking.

Heide werd bos

Eind 19e eeuw ging dit eeuwenoude landbouwsysteem verloren. Kunstmest verdrong de natuurlijke mest en door goedkope wolimport kromp de vraag naar schapenwol. De schapen verdwenen en de gemeenschappelijke heidegronden verloren hun functie. Heide en stuifzanden werden omgevormd tot bossen, waardoor de vergezichten verdwenen. Sommige delen kwamen in particulier bezit en andere delen kwamen in handen van Staatsbosbeheer. Het oude wildforstergoed kwam midden in de bossen terecht.

De huidige eigenaren en gebruikers proberen de grond verantwoord te beheren en de restanten van de rijke geschiedenis te bewaren. Klein Boeschoten is sinds zo'n 25 jaar een biologisch akkerbouwbedrijf met vooral graanteelt. Van de grote hooibergen is alleen de kleine tweeroedige hooiberg bewaard gebleven. De karakteristieke zandkuilen naast de schaapskooien zijn nog steeds herkenbaar. Verderop in het bos liggen de beide wallen.

Horselaar Espeet. De moderne topografie (rood) is geprojecteerd op de kadastrale kaart van 1832 (zwart). De Espeter wal en de veronderstelde wal langs de Espeterweg zijn in geel aangegeven. De houtsingel herinnert aan de oude verkaveling (groen). De drie boerderijen zijn gemarkeerd met rode stipjes.

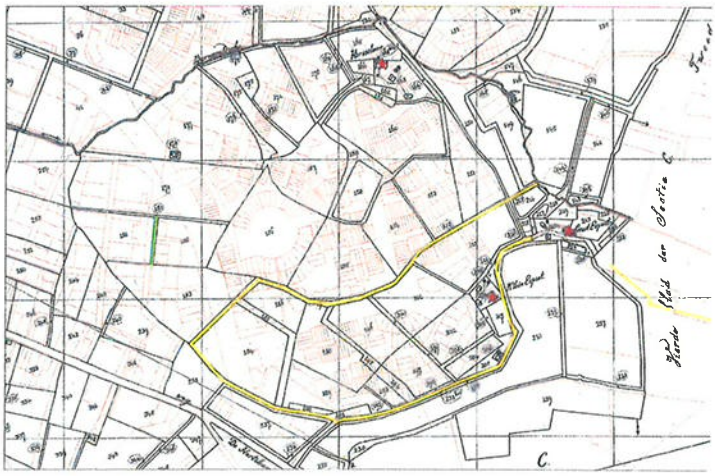

De informatieborden van de drie Barnevelder wallen

Essener Meentwal: infopaneel en gereconstrueerde wal, Laageinderweg, 150 meter ten zuiden van de kruising met Muldersweg en Eindweg in Kootwijkerbroek.
Boeschoten: einde Hunnenweg in Voorthuizen met kruising Hoge Boeschoterweg. Vanaf daar paarse routepaaltjes volgen.
Espeet: Espeterweg 5, vlakbij de ingang van de Espeterhoeve

Espeet en Horselaar

De derde inmiddels verdwenen wal ligt eens niet in bos of landelijk gebied maar aan de rand van de Barneveldse nieuwbouwwijk Norschoten. Net als bij Boeschoten was hier sprake van een middeleeuwse cirkelvormige ontginning met twee erven: Espeet en Horselaar. De naam Horselaar is terug te leiden op het woord hors, wat mogelijk betrekking heeft op horst ofwel hoger gelegen grond en op het woord laar, wat staat voor een open plek met name in een bos. Espeet is mogelijk afkomstig van spade, wat op een ontginning kan wijzen. Beide erven met landerijen werden al voor 1697 omgeven door een wal. Die markeerden de grens aan de zuid- en oostzijde, maar hielden ook het vee binnen en het wild buiten. Aan de noordzijde vormde de Kleine Barneveldse Beek een natuurlijke grens. Of hier ook een wal lag is niet bekend.

Overgeschilderd schilderij

Al zijn de landerijen van Espeet/Horselaar tegenwoordig een woonwijk, de begrenzing van de oude landbouwenclave is nog steeds zichtbaar. De randen van Norschoten volgen deels die van het middeleeuwse goed. De vijvers langs de Boekweitakker verwijzen naar de voormalige natuurlijke begrenzing door de Kleine Barneveldse Beek. De wijk lijkt als het ware op een overgeschilderd schilderij, waarvan de oude lijst bewaard is. Van de twee erven was Horselaar het oudste. Dit bestond waarschijnlijk al vóór 1200. Het lag in het kerspel (parochie) Barneveld en was een horig abtsgoed, dat geld, rogge en gerst moest afdragen aan klooster Werden en later aan Paderborn. Vanaf de zeventiende eeuw begonnen horigen (onvrijen) zich vrij te kopen. In 1993 werd Horselaar gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw. Het erf bevond zich ter hoogte van de huidige straat Haverakker. Ook Espeet behoorde aanvankelijk tot de bezittingen van het klooster. Later kwam het onder voogdij van de hertog van Gelre. In de zestiende eeuw werd het opgedeeld in Groot Espeet en Klein Espeet. Beide boerderijen bestaan nog. Bij Klein Espeet, tegenwoordig Espeterhoeve aan de Espeterweg 5 met een koffie- en theeschenkerij, staat het informatiebord over de wal. Boerderij Groot Espeet met schaapskooi staat aan de overzijde van de Espeterweg.

Peter Schut is voormalig regioarcheoloog voor Barneveld en Wageningen. Hij blogt over de (pre) historie van de Vallei op www.peter-schut.nl. Meer over zijn onderzoek naar de Barneveldse wallen leest u in: Garderen-Bergsham - Een cultuurhistorische wandeling. Uitgeverij Matrijs, ISBN 9789461480460, € 9,95.